
Ilkka Mellin

Tilastolliset menetelmät

Osa 3: Tilastolliset testit

Yhteensopivuuden, homogeenisuuden ja riippumattomuuden testaaminen

Yhteensopivuuden, homogeenisuuden ja riippumattomuuden testaaminen

---

- >> Jakaumaoletuksien testaaminen
  - Yhteensopivuuden testaaminen
  - Homogeenisuuden testaaminen
  - Riippumattomuuden testaaminen
  - Normaalisuuden testaaminen

χ^2 -yhteensopivuustesti 1/2

- Tavanomaisen *t*-testin yleisessä hypoteesissa oletetaan, että havainnot muodostavat *satunnaisotoksen normaali-jakaumasta*.
- Siten *t*-testin yleiseen hypoteesiin sisältyy havaintojen *normaalisuutta koskeva jakaumaoletus*.
- *Normaalisuusoletuksesta* pidetään kiinni *t*-testiä tehtäessä, mutta *oletusta havaintojen normaalisuudesta voidaan – ja on tavallisesti myös syytä – testata erikseen*.
- Huomautus:
Jos havainnot eivät muodosta yksinkertaista satunnaisotosta normaalijakaumasta, tavanomainen *t*-testisuure ei ole jakautunut Studentin *t*-jakauman mukaan.

χ^2 -yhteensopivuustesti 2/2

- Jakaumaoletuksia koskevia tilastollisia testejä kutsutaan usein **yhteensopivuustesteiksi**.
- Nimitys johtuu siitä, että yhteensopivuustesteissä tutkitaan *sopivatko havainnot ja tehty jakaumaoletus toisiinsa eli ovatko havainnot sopuinnussa tehdyn jakaumaoletuksen kanssa*.
- *Yleisenä yhteensopivuustestinä* tilastotieteessä käytetään **χ^2 -testiä**.
- Koska normaalijakaumalla on niin keskeinen asema tilastotieteessä, *normaalisuuden testaamiseen* on kehitetty nimenomaan tähän erikoistarkoitukseen tarkoitettuja testejä; ks. kappaletta **Normaalisuuden testaaminen**.

χ^2 -homogeenisuustesti

- Oletetaan, että tilastollisen tutkimuksen kohteena oleva perusjoukko voidaan jakaa *kahteen* tai *useampaan ryhmään*.
- Tehtävänä on selvittää noudattaako tutkimuksen kohteena olevaa perusjoukon alkioden ominaisuutta kuvaava muuttuja kaikissa ryhmissä *samaa jakaumaa*.
- Jos muuttuja noudattaa kaikissa ryhmissä *samaa jakaumaa*, havaintoaineisto on tutkimuksen kohteena olevan perusjoukon ominaisuuden suhteen *homogeeninen*.
- *Yleisenä homogeenisuustestinä* tilastotieteessä käytetään **χ^2 -testiä**.

χ^2 -riippumattomuustesti

- Oletetaan, että tilastollisen tutkimuksen kohteena olevan perusjoukon alkiot voidaan luokitella ristiin kahden *faktorin* eli *tekijän* A ja B suhteen.
- Tehtävänä on selvittää ovatko tekijät A ja B *riippumattomia*.
- Jos tekijät A ja B ovat riippumattomia, tekijöitä A ja B voidaan tarkastella *erillisinä*.
- *Yleisenä riippumattomuustestinä* tilastotieteessä käytetään **χ^2 -testiä**.
- Huomautus:

Testi voidaan yleistää koskemaan *useamman kuin kahden tekijän* riippumattomuutta.

χ^2 -testien jakaumista riippumattomuus ja ei-parametrisuus

- χ^2 -testit yhteensopivuudelle, homogeenisuudelle ja riippumattomuudelle ovat **jakaumista riippumattomia, ei-parametrisia** testejä:
  - (i) Testien yleiset hypoteesit *eivät kiinnitä havaintojen jakaumaa.*
  - (ii) Testeissä *ei testata todennäköisyysjakauman parametreja koskevia hypoteeseja.*

Normaalisuuden testaaminen

- Koska normaalijakaumalla on niin keskeinen asema tilastotieteessä, *havaintojen normaalisuuden* tutkimista varten on kehitetty useita erilaisia menetelmiä.
- Havaintojen normaalisuutta voidaan *testata* yleisellä χ^2 -*yhteensopivuustestillä* tai erityisesti *normaalisuus-oletuksen testaamista varten konstruoiduilla testeillä*.
- **Bowmanin ja Shentonin testi** normaalisuudelle perustuu havaintojen *vinouden ja huipukkuuden* mittoihin.
- **Wilkin ja Shapiroin testi** normaalisuudelle perustuu ns. *rankit plot -kuviioon*, jota voidaan käyttää havaintojen normaalisuuden *graafiseen* tutkimiseen.

Testit

- Tässä esityksessä tarkastellaan seuraavia sekä *diskreeteille* että *jatkuville* muuttujille tarkoitettuja testejä:
  - χ^2 -yhteensopivuustesti
  - χ^2 -homogeenisuustesti
  - χ^2 -riippumattomuustesti
  - **Bowmanin ja Shentonin testi normalisuudelle**
  - **Wilkin ja Shapiron testi normalisuudelle**

Yhteensopivuuden, homogeenisuuden ja riippumattomuuden testaaminen

---

Jakaumaoletuksien testaaminen

>> Yhteensopivuuden testaaminen

Homogeenisuuden testaaminen

Riippumattomuuden testaaminen

Normaalisuuden testaaminen

Yhteensopivuuden testaaminen

χ^2 -yhteensopivuustesti: Testausasetelma 1/2

- Tarkastellaan tutkimustilannetta, jossa perusjoukon S alkioita kuvataan *faktorilla* eli *tekijällä* A .
- Tekijä A saa olla *laatuero-*, *järjestys-*, *välimatka-* tai *suhdeasteikollinen muuttuja*.
- Tehdään oletus, että tekijä A *noudattaa perusjoukossa* S *jotakin määrättyä todennäköisyysjakaumaa*.

χ^2 -yhteensopivuustesti: Testausasetelma 2/2

- Poimitaan perusjoukosta S yksinkertainen satunnaisotos.
- Haluamme *testata* otostietojen perusteella tehtyä *jakaumaoletusta*, joka voidaan muotoilla seuraavilla tavoilla:
  - (i) Voidaanko havaintojen jakaumaa *kuvata* oletuksen määrittelemällä todennäköisyysjakaumalla?
  - (ii) Voiko otos olla oletuksen määrittelemän todennäköisyysjakauman *generoima* eli *tuottama*?
- **Yhteensopivuustestissä** tutkitaan ovatko otos ja tehty jakaumaoletus *yhteensopivia*.

χ^2 -yhteensopivuustesti: Testin suoritus

- χ^2 -yhteensopivuustestissä havaintojen ja havaintojen jakaumasta tehdyn oletuksen *yhteensopivuutta mitataan seuraavalla tavalla:*
  - (1) Valitaan havainnoille sopiva *luokitus*.
  - (2) Määrätään *havaintojen luokkafrekvenssit*.
  - (3) Määrätään tehdyn jakaumaoletuksen mukaiset *odotetut luokkafrekvenssit*.
  - (4) *Verrataan* havaittuja ja odotettuja luokkafrekvenssejä toisiinsa χ^2 -testisuureella.

χ^2 -yhteensopivuustesti: Hypoteesit

- *Yleinen hypoteesi* H :

Havainnot $X_1, X_2, \dots, X_n$ on saatu poimimalla yksinkertainen satunnaisotos perusjoukosta S .

- *Nollahypoteesi* H_0 :

Havainnot $X_1, X_2, \dots, X_n$ noudattavat *todennäköisyysjakaumaa* $f(x; \theta)$, jonka parametrit eivät kuitenkaan välttämättä ole tunnettuja.

- *Vaihtoehtoinen hypoteesi* H_1 :

Havainnot $X_1, X_2, \dots, X_n$ *eivät noudata* nollahypoteesin H_0 määrittelemää todennäköisyysjakaumaa.

Yhteensopivuuden testaaminen

χ^2 -yhteensopivuustesti: Havaitut luokkafrekvenssit

- *Luokitellaan* havainnot $X_1, X_2, \dots, X_n$ *toisensa pois-sulkeviin luokkiin*, joiden lukumäärä olkoon m .

- Olkoon

$$O_k, k = 1, 2, \dots, m$$

niiden havaintojen *frekvenssi* eli *lukumäärä* jotka kuuluvat luokkaan k .

- Frekvenssi O_k on luokkaan k kuuluvien havaintojen **havaittu frekvenssi**.

χ^2 -yhteensopivuustesti:

Havaittujen luokkafrekvenssien määrittäminen 1/2

- Oletetaan, että havainnot $X_1, X_2, \dots, X_n$ ovat *diskreetin* satunnaismuuttujan X havaittuja arvoja ja, että satunnaismuuttujan X *mahdolliset arvot* ovat

$$y_1, y_2, \dots, y_m$$

- *Luokitellaan* havainto X_i luokkaan k , jos

$$X_i = y_k, i = 1, 2, \dots, n, k = 1, 2, \dots, m$$

- Luokkaan k kuuluvien havaintojen X_i *havaittu frekvenssi* O_k on niiden havaintojen *lukumäärä*, jotka saavat arvon y_k .

χ^2 -yhteensopivuustesti:

Havaittujen luokkafrekvenssien määrittäminen 2/2

- Oletetaan, että havainnot $X_1, X_2, \dots, X_n$ ovat *jatkuvan* satunnaismuuttujan X havaittuja arvoja ja, että

$$X \in (a, b)$$

- Jaetaan väli (a, b) pisteillä

$$a = a_0 < a_1 < a_2 < \dots < a_{m-1} < a_m = b$$

pistevieraisiin *osaväleihin* $(a_{k-1}, a_k]$, $k = 1, 2, \dots, m$

- *Luokitellaan* havainto X_i luokkaan k , jos

$$X_i \in (a_{k-1}, a_k], i = 1, 2, \dots, n, k = 1, 2, \dots, m$$

- Luokkaan k kuuluvien havaintojen X_i *havaittu frekvenssi* O_k on niiden havaintojen *lukumäärä*, jotka kuuluvat väliin k .

χ^2 -yhteensopivuustesti:

Havaittujen luokkafrekvenssien taulukko

- *Havaitut luokkafrekvenssit* O_k voidaan esittää **frekvenssi-taulukkona** seuraavassa muodossa:

Luokka	1	2	...	m	Summa
Havaittu frekvenssi	O_1	O_2	...	O_m	n

- Frekvenssiä O_k kutsutaan tavallisesti *havaituksi solufrekvenssiksi frekvenssitaulukon solussa k*.
- Havaitut solufrekvenssit O_k toteuttavat yhtälön

$$\sum_{k=1}^m O_k = n$$

χ^2 -yhteensopivuustesti:

Odotetut luokkafrekvenssit 1/2

- Oletetaan, että havainnot $X_1, X_2, \dots, X_n$ ovat satunnaismuuttujan X havaittuja arvoja ja, että havainnot on *luokiteltu* toisensa poissulkeviin luokkiin, joiden lukumäärä on m .
- Oletetaan, että *nollahypoteesi* H_0 *täysin määrää satunnaismuuttujan X jakauman*.
- Olkoon P_k tällöin *todennäköisyys* sille, että satunnaismuuttuja X saa arvon luokasta k , kun *nollahypoteesi* H_0 *pätee*.
- Tällöin luokkaan k kuuluvien havaintojen **odotettu frekvenssi** E_k on

$$E_k = nP_k, k = 1, 2, \dots, m$$

χ^2 -yhteensopivuustesti:

Odotetut luokkafrekvenssit 2/2

- Oletetaan, että *nollahypoteesi* H_0 määrää *satunnaisuuttujan* X jakauman tyypin, mutta jakauman parametrit ovat *tuntemattomia*.
- Koska jakauman parametreja ei tunneta, jakaumasta ei voida määrätä todennäköisyyksiä, ellei jakauman parametreja ensin *estimoida* havainnoista.
- Olkoon P_k tällöin *estimoitu todennäköisyys* sille, että satunnaisuuttuja X saa arvon luokasta k , kun *nollahypoteesi* H_0 pätee.
- Tällöin luokkaan k kuuluvien havaintojen **odotettu frekvenssi** E_k on

$$E_k = nP_k, k = 1, 2, \dots, m$$

χ^2 -yhteensopivuustesti: Luokkatodennäköisyydet 1/2

- Oletetaan, että X on *diskreetti* satunnaismuuttuja, jonka mahdolliset arvot ovat $y_1, y_2, \dots, y_m$.

- Tällöin

$$P_k = \Pr(X = y_k), \quad k = 1, 2, \dots, m$$

jossa todennäköisyys $\Pr(X = y_k)$ määrätään olettaen, että *nollahypoteesi* H_0 pätee.

- Todennäköisyydet $\Pr(X = y_k)$ voidaan määrätä satunnaismuuttujan X *kertymäfunktion* tai *pistetodennäköisyysfunktion* avulla.

χ^2 -yhteensopivuustesti: Luokkatodennäköisyydet 2/2

- Oletetaan, että X on *jatkuva* satunnaismuuttuja, joka saa arvoja väliltä (a, b) ja, että väli (a, b) on jaettu pisteillä

$$a = a_0 < a_1 < a_2 < \dots < a_{m-1} < a_m = b$$

pistevieraisiin osaväleihin.

- Tällöin

$$P_k = \Pr(a_{k-1} < X \leq a_k), k = 1, 2, \dots, m$$

jossa todennäköisyys $\Pr(a_{k-1} < X \leq a_k)$ määrätään olettaen, että *nollahypoteesi* H_0 pätee.

- Todennäköisyydet $\Pr(a_{k-1} < X \leq a_k)$ voidaan määrätä satunnaismuuttujan X *kertymäfunktion* tai *tiheysfunktion* avulla.

χ^2 -yhteensopivuustesti:

Odottettujen luokkafrekvenssien taulukko

- *Odotetut frekvenssit* E_k voidaan esittää **frekvenssi-taulukkona** seuraavassa muodossa:

Luokka	1	2	...	m	Summa
Odotettu frekvenssi	E_1	E_2	...	E_m	n

- Frekvenssiä E_k kutsutaan tavallisesti *odotetuksi solufrekvenssiksi frekvenssitaulukon solussa k* .
- Odotetut solufrekvenssit E_k toteuttavat yhtälön

$$\sum_{k=1}^m E_k = n$$

χ^2 -yhteensopivuustesti:

Testin idea

- *Testi nollahypoteesille H_0 perustuu havaittujen frekvenssien O_k ja odotettujen frekvenssien E_k vertailuun.*
- *Jos havaittujen frekvenssien O_k ja odotettujen frekvenssien E_k jakaumat muistuttavat toisiaan, havainnot ovat sopu-soinnussa nollahypoteesin H_0 kanssa.*

Yhteensopivuuden testaaminen

χ^2 -yhteensopivuustesti:

Testisuure – muoto 1

- Määritellään χ^2 -testisuure

$$\chi^2 = \sum_{k=1}^m \frac{(O_k - E_k)^2}{E_k}$$

jossa

$O_k =$ havaittu frekvenssi luokassa k

$E_k =$ odotettu frekvenssi luokassa k

$m =$ luokkien lukumäärä

- Testisuure χ^2 mittaa havaittujen ja odotettujen frekvenssien jakaumien yhteensopivuutta tai etäisyyttä ja siksi sitä kutsutaan usein χ^2 -etäisyydeksi.

Yhteensopivuuden testaaminen

χ^2 -yhteensopivuustesti: Testisuure – muoto 2

- χ^2 -testisuure voidaan kirjoittaa myös muotoon

$$\chi^2 = n \sum_{k=1}^m \frac{(\hat{p}_k - P_k)^2}{P_k}$$

jossa

$\hat{p}_k = O_k/n =$ *havaittu suhteellinen frekvenssi*
luokassa k

$P_k =$ *todennäköisyys, että havainto kuuluu luokkaan k ,*
kun nollahypoteesi H_0 pätee

$m =$ luokkien lukumäärä

Yhteensopivuuden testaaminen

χ^2 -yhteensopivuustesti:

Testisuureen asymptoottinen jakauma

- *Jos nollahypoteesi H_0 pätee, testisuure χ^2 noudattaa suurissa otoksissa approksimatiivisesti χ^2 -jakaumaa vapausastein $f = m - 1 - p$:*

$$\chi^2 \sim_a \chi^2(f)$$

jossa

m = luokkien lukumäärä

p = odotettujen frekvenssien E_k määrittämiseksi
estimoitujen parametrien lukumäärä

χ^2 -yhteensopivuustesti: Jakauma-approksimaation hyvyys

- Testisuure χ^2 noudattaa *suurissa otoksissa approksimatiivisesti* χ^2 -jakaumaa, jos nollahypoteesi H_0 pätee:

$$\chi^2 \sim_a \chi^2(f), f = m - 1 - p$$

- Approksimaatio on tavallisesti *riittävän hyvä*, jos *odotetut frekvenssit* E_k toteuttavat ehdot

$$E_k > 5, k = 1, 2, \dots, m$$

- Ehdot saadaan toteutumaan valitsemalla havainnoille *sopiva luokitus*.

χ^2 -yhteensopivuustesti:

Testisuureen normaaliarvo ja testi

- Testisuureen χ^2 normaaliarvo eli odotusarvo nollahypoteesin H_0 pätiessä on

$$E(\chi^2) = f$$

jossa

$$f = m - 1 - p$$

- Normaaliarvoaan *merkitsevästi suuremmat* χ^2 -testisuureen arvot viittaavat siihen, että nollahypoteesi H_0 *ei päde*.
- Normaaliarvoaan *merkitsevästi pienemmät* χ^2 -testisuureen arvot viittaavat siihen, että nollahypoteesi H_0 *pätee liian hyvin*:

Havainnot saattavat olla *väärennettyjä*.

χ^2 -yhteensopivuustesti: Kommentteja

- χ^2 -yhteensopivuustesti on **jakaumista riippumaton, ei-parametrinen** testi:
  - (i) Testin yleinen hypoteesi *ei kiinnitä havaintojen jakaumaa*, joten se soveltuu kaikille todennäköisyysjakaumille.
  - (ii) Testissä *ei testata todennäköisyysjakauman parametreja koskevaa hypoteesia*, vaan oletusta havaintojen jakaumasta.

Yhteensopivuuden testaaminen

χ^2 -yhteensopivuustesti: Esimerkki 1/13

- Luvuissa

Tilastollisten aineistojen kuvaaminen

Väliestimointi

Tilastollinen testaus

on käsitelty seuraavaa esimerkkiä :

- Kone tekee *ruuveja*, joiden *tavoitepituus* on 10 cm.
- *Ruuvien pituus saa vaihdella satunnaisesti* jonkin verran, *kunhan valmistettujen ruuvien keskimääräinen pituus on mahdollisimman lähellä tavoitearvoaan.*

Yhteensopivuuden testaaminen

χ^2 -yhteensopivuustesti: Esimerkki 2/13

- Ruuvien laadunvalvonnassa niiden *keskimääräistä pituutta* tutkitaan siten, että jokaisesta ruuvierästä poimitaan *yksinkertainen satunnaisotos* ja otokseen poimittujen ruuvien pituudet mitataan.
- Olemme aikaisemmin soveltaneet näin kerättyyn esimerkkiaineistoon seuraavia tilastollisia menetelmiä:
  - (i) Luvussa **Tilastollisten aineistojen kuvaaminen** näytettiin, miten ruuvien *pituuden jakaumaa otoksessa voidaan kuvata luokitellulla frekvenssijakaumalla* ja sitä vastaavalla *histogrammilla*.
  - (ii) Luvussa **Väliestimointi** näytettiin, miten koneen tekemien ruuvien *keskipituudelle voidaan konstruoida otostietojen perusteella luottamusväli*.
  - (iii) Luvussa **Tilastollinen testaus** näytettiin, miten voidaan *testata ovatko otoksessa saadut tiedot ruuvien keskipituudesta sopusoinnussa ruuvien tavoitepituuden kanssa*.

Yhteensopivuuden testaaminen

χ^2 -yhteensopivuustesti: Esimerkki 3/13

- Sekä ruuvien keskipituuden *luottamusväli* (ks. lukua **Väliestimointi**) että *testi* ruuvien keskipituuden tavoitearvolle (ks. lukua **Tilastollinen testaus**) perustuivat oletukseen, jonka mukaan *ruuvien pituus vaihtelee normaalijakauman mukaan*.
- Tätä **jakaumaoletusta** voidaan testata χ^2 -yhteensopivuustestillä seuraavassa esitettävällä tavalla.
- **Yleinen hypoteesi H** :
Ruuvit on poimittu *yksinkertaisella satunnaisotannalla* koneen tekemien ruuvien joukosta.
- **Nollahypoteesi H_0** :
Koneen tekemien ruuvien pituudet *noudattavat normaalijakaumaa*.
- **Vaihtoehtoinen hypoteesi H_1** :
Koneen tekemien ruuvien pituudet *eivät noudata normaalijakaumaa*.

Yhteensopivuuden testaaminen

χ^2 -yhteensopivuustesti:

Esimerkki 4/13

- Koneen valmistamien ruuvien joukosta poimittiin siis *yksinkertainen satunnaisotos*, jonka *koko* $n = 30$ ja otokseen poimittujen ruuvien pituudet mitattiin.
- Ruuvien pituuksien *aritmeettinen keskiarvo* otoksessa oli
$$\bar{X} = 10.09 \text{ cm}$$
ja *otoskeskihajonta* oli
$$s = 0.1038 \text{ cm}$$
- Taulukko oikealla esittää pituuksien *luokiteltua frekvenssi-jakaumaa*.

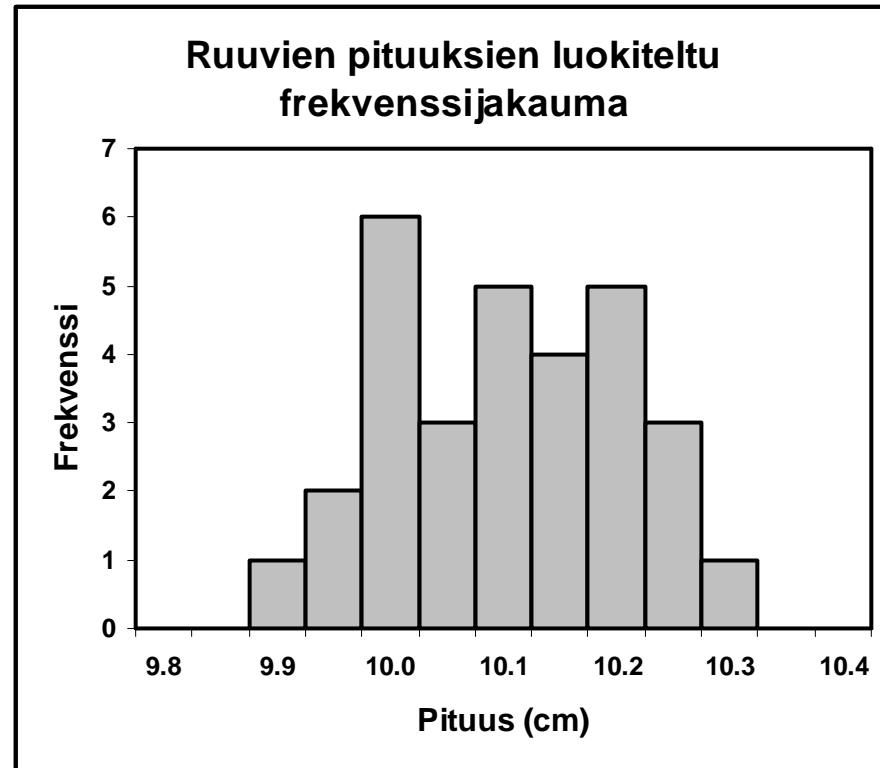
Luokkavälit	Luokkafrekvenssit
(9.85,9.90]	1
(9.90,9.95]	2
(9.95,10.00]	6
(10.00,10.05]	3
(10.05,10.10]	5
(10.10,10.15]	4
(10.15,10.20]	5
(10.20,10.25]	3
(10.25,10.30]	1

Yhteensopivuuden testaaminen

χ^2 -yhteensopivuustesti:

Esimerkki 5/13

- Kuva oikealla esittää otokseen poimitujen ruuvien pituuksien luokiteltua frekvenssijakaumaa vastaavaa *histogrammia*.
- Voisiko tällainen pituuksien jakauma syntyä *normaalijakautuneesta perusjoukosta* poimitusta yksinkertaisesta satunnaisotoksesta?
- Tähän kysymykseen antaa vastauksen **χ^2 -yhteensopivuustesti**.

Yhteensopivuuden testaaminen

χ^2 -yhteensopivuustesti: Esimerkki 6/13

- χ^2 -yhteensopivuustestin vaatimat laskutoimitukset voidaan järjestää seuraavan taulukon muotoon (taulukko on luotu *Microsoft Excel* -ohjelmalla):

(1)	(2)	(3)	(4)	(5)	(6)	(7)	(8)
Luokka	Luokan yläraja	Havaittu luokka-frekvenssi	Standardoitu luokan yläraja	Kertymäfunktion arvo	Kertymäfunktion arvojen erotus	Odotettu luokka-frekvenssi	Khi ² -arvo
k	a_k	O_k	z_k	$F(z_k)$	$F(z_k) - F(z_{k-1})$	E_k	χ_k^2
1	9.90	1	-1.79444	0.03637	0.03637	1.09115	0.00762
2	9.95	2	-1.31292	0.09460	0.05823	1.74698	0.03665
3	10.00	6	-0.83141	0.20287	0.10827	3.24799	2.33177
4	10.05	3	-0.34990	0.36321	0.16034	4.81010	0.68116
5	10.10	5	0.13161	0.55235	0.18915	5.67443	0.08016
6	10.15	4	0.61313	0.73010	0.17775	5.33245	0.33295
7	10.20	5	1.09464	0.86316	0.13306	3.99177	0.25466
8	10.25	3	1.57615	0.94250	0.07934	2.38026	0.16136
9	10.30	1	2.05766	0.98019	0.05750	1.72487	0.30462
Summa	*	30	*	*	1	30	4.190937

Yhteensopivuuden testaaminen

χ^2 -yhteensopivuustesti: Esimerkki 7/13

- Kalvon 6/13 taulukon *sarakkeet*:

(1) Luokka: $k = 1, 2, \dots, m = 9$

(2) Luokan k yläraja: a_k

(3) *Havaittu luokkafrekvenssi* luokassa k : O_k

$$\sum_{k=1}^m O_k = n = 30$$

(4) Luokan k yläraja a_k standardoituna:

$$z_k = \frac{a_k - \bar{X}}{s} = \frac{a_k - 10.09}{0.1038}$$

jossa $\bar{X} = 10.09$ cm on ruuvien pituuksien aritmeettinen keskiarvo ja $s = 0.1038$ cm on pituuksien keskihajonta otoksessa.

χ^2 -yhteensopivuustesti: Esimerkki 8/13

- Kalvon 6/13 taulukon *sarakkeet* (jatkuu):

(5) Standardoidun normaalijakauman $N(0,1)$ kertymäfunktion $F(\cdot)$ arvo pisteessä z_k : $F(z_k)$

(6) Kertymäfunktion arvojen erotus

$$F(z_k) - F(z_{k-1}) = \Pr(z_{k-1} < z \leq z_k) = P_k$$

on todennäköisyys, että havainto kuuluu luokkaan k , jos nollahypoteesi H_0 ruuvien pituuden normaalijakautuneisuudesta pätee.

$$\sum_{k=1}^m P_k = 1$$

koska valitun luokituksen ulkopuolelle jääneet normaalijakauman häntäalueiden todennäköisyysmassat on yhdistetty reunaluokkiin.

(7) *Odotettu luokkafrekvenssi* luokassa k : $E_k = nP_k$

$$\sum_{k=1}^m E_k = n = 30$$

Yhteensopivuuden testaaminen

χ^2 -yhteensopivuustesti: Esimerkki 9/13

- Kalvon 6/13 taulukon *sarakkeet* (jatkuu):

(8) Luokan k χ^2 -arvo:

$$\chi_k^2 = \frac{(O_k - E_k)^2}{E_k}$$

jossa

O_k = havaittu frekvenssi luokassa k

E_k = odotettu frekvenssi luokassa k

- **χ^2 -yhteensopivuustestin** testisuureen arvo saadaan sarakkeen (8) lukujen sarakesummana:

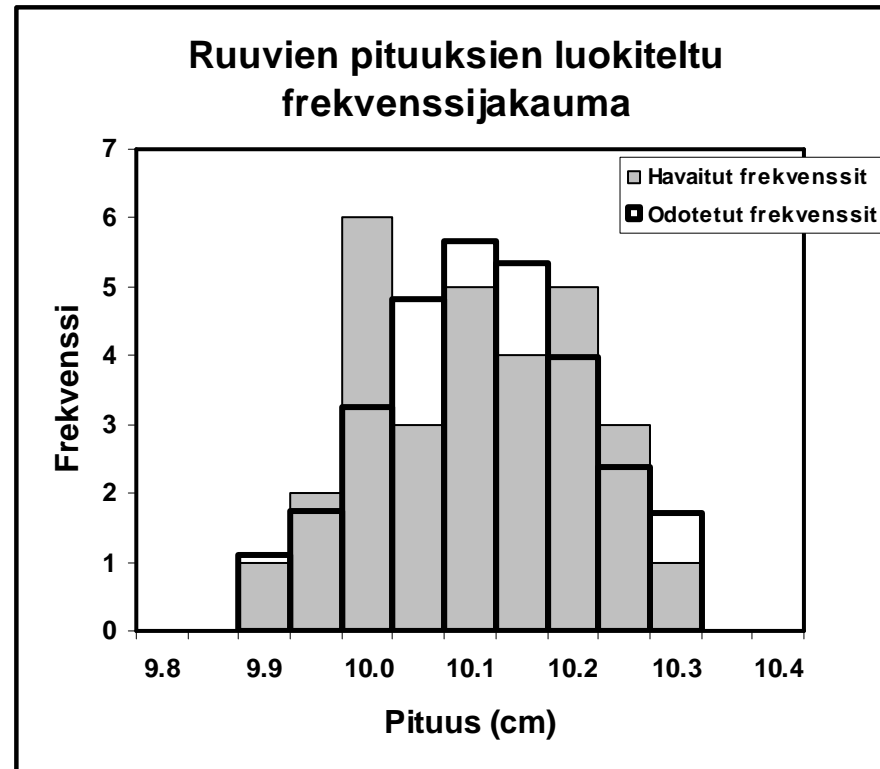
$$\chi^2 = \sum_{k=1}^m \chi_k^2 = \sum_{k=1}^m \frac{(O_k - E_k)^2}{E_k} = 4.20$$

Yhteensopivuuden testaaminen

χ^2 -yhteensopivuustesti:

Esimerkki 10/13

- χ^2 -yhteensopivuustesti vertaa havaittuja frekvenssejä O_k ja nollahypoteesin mukaan odotettuja frekvenssejä E_k toisiinsa.
- Geometrisesti vertailu merkitsee havaittuja luokkafrekvenssejä vastaavien suorakaiteiden pinta-alojen O_k vertaamista odotettuja frekvenssejä E_k vastaavien suorakaiteiden pinta-aloihin; ks. kuvaa oikealla.

Yhteensopivuuden testaaminen

χ^2 -yhteensopivuustesti: Esimerkki 11/13

- *Nollahypoteesin*

H_0 : Ruuvien pituudet noudattavat *normaalijakaumaa*

pätiessä testisuure χ^2 noudattaa χ^2 -jakaumaa vapausastein $m - 1 - p$:

$$\chi^2 \sim \chi^2(m - 1 - p)$$

jossa

m = luokkien lukumäärä

p = odotettujen frekvenssien E_k määrittämiseksi estimoitujen parametrien lukumäärä

- Esimerkissä

$$m - 1 - p = 9 - 1 - 2 = 6$$

Yhteensopivuuden testaaminen

χ^2 -yhteensopivuustesti: Esimerkki 12/13

- Valitaan **merkitsevyystasoksi**

$$\alpha = 0.05$$

- Merkitsevyystasoa $\alpha = 0.05$ vastaava **kriittinen arvo** on

$$\chi_{0.05}^2 = 12.592$$

koska χ^2 -jakauman taulukoiden mukaan

$$\Pr(\chi^2 \geq 12.592) = 0.05$$

jossa

$$\chi^2 \sim \chi^2(6)$$

- Merkitsevyystasoa $\alpha = 0.05$ vastaava **hylkäysalue** on siten muotoa
(12.592, $+\infty$)

Yhteensopivuuden testaaminen

χ^2 -yhteensopivuustesti: Esimerkki 13/13

- Koska χ^2 -yhteensopivuustestin testisuureen arvo

$$\chi^2 = 4.20 < 12.592$$

niin *nollahypoteesi jää voimaan* merkitsevyystasolla $\alpha = 0.05$:

Havainnot ovat sopusoinnussa normaalisuusoletuksen kanssa.

- Huomautuksia:

- Microsoft Excel -ohjelman mukaan χ^2 -yhteensopivuustestin testisuureen arvoa 4.20 vastaava ***p*-arvo** on 0.65.

Siten normaalisuusoletuksen hylkäämiseen ei ole myöskään testin *p*-arvon mukaan mitään perusteita.

- Tarkkaan ottaen *luokkia olisi pitänyt yhdistää* niin, että ehdot

$$E_k > 5, k = 1, 2, \dots, m$$

olisivat toteutuneet. Tällä ei kuitenkaan pitäisi *tässä* olla vaikutusta testin tulokseen.

Yhteensopivuuden, homogeenisuuden ja riippumattomuuden testaaminen

---

Jakaumaoletuksien testaaminen

Yhteensopivuuden testaaminen

>> Homogeenisuuden testaaminen

Riippumattomuuden testaaminen

Normaalisuuden testaaminen

Homogeenisuuden testaaminen

χ^2 -homogeenisuustesti: Testausasetelma 1/3

- Tarkastellaan tutkimusasetelmaa, jossa perusjoukon S alkioita kuvataan *yhdellä faktorilla eli tekijällä A .*
  - Tekijä A saa olla *laatuero-, järjestys-, välimatka- tai suhdeasteikollinen muuttuja.*
  - Oletetaan, että perusjoukko S voidaan jakaa *kahteen tai useampaan ryhmään.*
  - Poimitaan ryhmistä *toisistaan riippumattomat yksinkertaiset satunnaisotokset.*
  - Tarkastellaan tekijän A *vaihtelua* otoksissa.
  - Tehdään oletus, että *tekijä A noudattaa kaikissa ryhmissä samaa, tarkemmin määrittelemätöntä todennäköisyysjakaumaa.*
-

χ^2 -homogeenisuustesti: Testausasetelma 2/3

- Haluamme *testata* tehtyä *jakaumaoletusta*:
  - (i) Voidaanko eri otoksista (ryhmistä) saatujen havaintoarvojen jakaumia *kuvata samalla todennäköisyysjakaumalla*?
  - (ii) Voivatko otokset olla *saman todennäköisyysjakauman generoimia eli tuottamia*?

χ^2 -homogeenisuustesti: Testausasetelma 3/3

- Jos tehty jakaumaoletus *pätee* ja tekijä *A* noudattaa kaikissa ryhmissä samaa jakaumaa, perusjoukko on **homogeeninen** ja perusjoukkoa ei tarvitse jakaa tekijää *A* koskevissa tarkasteluissa erillisiksi ryhmiksi.
- Jos tehty jakaumaoletus *ei päde* ja tekijä *A* noudattaa eri ryhmissä eri jakaumia, perusjoukko on **heterogeeninen** ja ryhmiä on syytä tarkastella erillisinä.
- Tällaisten *jakaumaoletuksien* testaamiseen tarkoitettuja testejä kutsutaan **homogeenisuustesteiksi**.
- Huomautus:
Monissa tutkimusasetelmissa toivotaan, että homogeenisuusoletus *tulee* testissä *hylätyksi*.

χ^2 -homogeenisuustesti: Testin suoritus

- χ^2 -homogeenisuustestissä havaintojen ja niiden jakaumasta eri ryhmissä tehdyn homogeenisuusoletuksen *yhteensopivuutta mitataan* seuraavalla tavalla:
  - (1) Valitaan havainnoille *yhteinen luokitus*, jota siis käytetään jokaisessa otoksessa.
  - (2) Määrätään *havaintojen luokkafrekvenssit* jokaisesta otoksesta.
  - (3) Määrätään tehdyn homogeenisuusoletuksen mukaiset *odotetut luokkafrekvenssit*.
  - (4) *Verrataan* havaittuja ja odotettuja frekvenssejä toisiinsa χ^2 -testisuureella.

χ^2 -homogeenisuustesti: Hypoteesit

- *Yleinen hypoteesi H :*
Perusjoukko on jaettu r ryhmään, joista on poimittu *toisistaan riippumattomat yksinkertaiset satunnaisotokset.*
- *Nollahypoteesi H_0 :*
Otokset $i = 1, 2, \dots, r$ on poimittu *samasta todennäköisyysjakaumasta.*
- *Vaihtoehtoinen hypoteesi H_1 :*
Otokset $i = 1, 2, \dots, r$ on poimittu *eri todennäköisyysjakaumista.*

χ^2 -homogeenisuustesti: Havaitut frekvenssit

- Oletetaan, että tutkimuksen kohteena oleva perusjoukko S on jaettu r ryhmään.
- Poimitaan ryhmistä *toisistaan riippumattomat yksinkertaiset satunnaisotokset*, joiden koot ovat n_i , $i = 1, 2, \dots, r$.
- *Luokitellaan* havainnot jokaisessa otoksessa *samaa luokitusta käyttäen* toisensa poissulkeviin luokkiin, joiden lukumäärä olkoon c .
- Määrätään ryhmässä i luokkaan j kuuluvien havaintojen **havaittu frekvenssi** eli *lukumäärä* O_{ij} , kun $i = 1, 2, \dots, r$ ja $j = 1, 2, \dots, c$.

Homogeenisuuden testaaminen

χ^2 -homogeenisuustesti:

Havaittujen frekvenssien taulukko 1/3

- Muodostetaan *havaituista frekvensseistä* O_{ij} $(r \times c)$ -frekvenssitaulukko $[O_{ij}]$:

		Luokat				
		1	2	...	c	Summa
Ryhmät	1	O_{11}	O_{12}	...	O_{1c}	n_1
	2	O_{21}	O_{22}	...	O_{2c}	n_2
	...	...	...	...	...	...
	r	O_{r1}	O_{r2}	...	O_{rc}	n_r
	Summa	C_1	C_2	...	C_c	n

χ^2 -homogeenisuustesti:

Havaittujen frekvenssien taulukko 2/3

- Olkoon $[O_{ij}]$ havaittujen frekvenssien O_{ij} muodostama $(r \times c)$ -frekvenssitaulukko.

r = ryhmien lukumäärä

c = luokkien lukumäärä

O_{ij} = havaittu frekvenssi ryhmän i luokassa j ,
 $i = 1, 2, \dots, r, j = 1, 2, \dots, c$

n_i = otoskoko ryhmässä i

C_j = havaittu frekvenssi yhdistetyn havainto-
aineiston luokassa j

n = havaintojen kokonaislukumäärä

- Frekvenssiä O_{ij} kutsutaan tavallisesti *havaituksi solu-*
frekvenssiksi frekvenssitaulukon solussa (i, j) .

χ^2 -homogeenisuustesti:

Havaittujen frekvenssien taulukko 3/3

- *Havaittujen frekvenssien* O_{ij} frekvenssitaulukossa pätee:

- (i) *Rivisummat* yhtyvät ryhmäkohtaisiin otoskokoihin:

$$\sum_{j=1}^c O_{ij} = n_i, i = 1, 2, \dots, r$$

- (ii) *Sarakesummat* yhtyvät yhdistetyn havaintoaineiston luokkafrekvensseihin:

$$\sum_{i=1}^r O_{ij} = C_j, j = 1, 2, \dots, c$$

- (iii) *Havaintojen kokonaislukumäärä*:

$$\sum_{i=1}^r \sum_{j=1}^c O_{ij} = \sum_{i=1}^r n_i = \sum_{j=1}^c C_j = n$$

χ^2 -homogeenisuustesti: Nollahypoteesin tulkinta

- *Jos nollahypoteesi H_0 pätee, havaintojen pitäisi jakautua (satunnaisvaihtelua lukuun ottamatta) jokaisessa ryhmässä $i = 1, 2, \dots, r$ samalla tavalla luokkiin $j = 1, 2, \dots, c$.*
- *Jos nollahypoteesi H_0 pätee, havaintojen jakautuminen luokkiin $j = 1, 2, \dots, c$ ei saa riippua siitä, mihin ryhmään $i = 1, 2, \dots, r$ ne kuuluvat.*
- *Jos nollahypoteesi H_0 pätee, todennäköisyys, että havainto kuuluu luokkaan $j = 1, 2, \dots, c$ ei saa riippua siitä, mihin ryhmään $i = 1, 2, \dots, r$ se kuuluu.*

χ^2 -homogeenisuustesti: Odotetut frekvenssit 1/4

- Olkoon x on tarkastelun kohteena olevan perusjoukon S alkio.
- Määritellään seuraavat todennäköisyydet:

$$p_{ij} = \Pr(x \text{ kuuluu ryhmään } i \text{ ja luokkaan } j)$$

$$p_{j|i} = \Pr(x \text{ kuuluu luokkaan } j | x \text{ kuuluu ryhmään } i)$$

$$p_i = \Pr(x \text{ kuuluu ryhmään } i)$$

$$p_j = \Pr(x \text{ kuuluu luokkaan } j)$$

- Todennäköisyyslaskennan *yleisen tulosäännön* mukaan

$$p_{ij} = p_{j|i} p_i$$

Homogeenisuuden testaaminen

χ^2 -homogeenisuustesti: Odotetut frekvenssit 2/4

- *Jos nollahypoteesi H_0 pätee, todennäköisyys, että perusjoukon S alkio x kuuluu luokkaan j ei saa riippua siitä, mihin ryhmään i alkio x kuuluu.*
- *Siten nollahypoteesi H_0 perusjoukon homogeenisuudesta voidaan ilmaista muodossa*

$$H_0 : p_{j|i} = p_j, i = 1, 2, \dots, r, j = 1, 2, \dots, c$$

tai muodossa

$$H_0 : p_{ij} = p_i p_j, i = 1, 2, \dots, r, j = 1, 2, \dots, c$$

Homogeenisuuden testaaminen

χ^2 -homogeenisuustesti: Odotetut frekvenssit 3/4

- Todennäköisyydet p_{ij} , p_i , p_j voidaan estimoida havaituista frekvensseistä O_{ij} , n_i , C_j kaavoilla

$$\hat{p}_{ij} = \frac{O_{ij}}{n} \quad \hat{p}_i = \frac{n_i}{n} \quad \hat{p}_j = \frac{C_j}{n}$$

- *Jos nollahypoteesi H_0 pätee, solutodennäköisyydet p_{ij} voidaan estimoida kaavoilla*

$$P_{ij} = \frac{n_i}{n} \times \frac{C_j}{n} = \hat{p}_i \hat{p}_j, \quad i = 1, 2, \dots, r, \quad j = 1, 2, \dots, c$$

χ^2 -homogeenisuustesti: Odotetut frekvenssit 4/4

- Määrätään *nollahypoteesin* H_0 *pätiessä odotetut solu-*
frekvenssit E_{ij} yhtälöillä

$$E_{ij} = nP_{ij} = \frac{C_j}{n} \times n_i = \frac{n_i C_j}{n}, i = 1, 2, \dots, r, j = 1, 2, \dots, c$$

- Tällöin *odotetut suhteelliset frekvenssit* E_{ij}/n_i *jakautuvat*
jokaisessa ryhmässä i *samalla tavalla luokkiin*
 $j = 1, 2, \dots, c$:

$$\frac{E_{ij}}{n_i} = \frac{C_j}{n}, j = 1, 2, \dots, c, i = 1, 2, \dots, r$$

Homogeenisuuden testaaminen

χ^2 -homogeenisuustesti:

Odottujen frekvenssien taulukko 1/3

- Muodostetaan *odotetuista frekvensseistä* E_{ij}
($r \times c$)-frekvenssitaulukko $[E_{ij}]$:

Luokat

	1	2	...	c	Summa	
Ryhmät	1	E_{11}	E_{12}	...	E_{1c}	n_1
	2	E_{21}	E_{22}	...	E_{2c}	n_2
	...	...	...	...	...	...
	r	E_{r1}	E_{r2}	...	E_{rc}	n_r
	Summa	C_1	C_2	...	C_c	n

χ^2 -homogeenisuustesti:

Odottettujen frekvenssien taulukko 2/3

- Olkoon $[E_{ij}]$ odottettujen frekvenssien E_{ij} muodostama $(r \times c)$ -frekvenssitaulukko.

r = ryhmien lukumäärä

c = luokkien lukumäärä

E_{ij} = odotettu frekvenssi ryhmän i luokassa j ,
 $i = 1, 2, \dots, r, j = 1, 2, \dots, c$

n_i = otoskoko ryhmässä i

C_j = havaittu frekvenssi yhdistetyn havainto-
aineiston luokassa j

n = havaintojen kokonaislukumäärä

- Frekvenssiä E_{ij} kutsutaan tavallisesti *odotetuksi solu-*
frekvenssiksi frekvenssitaulukon solussa (i, j) .

χ^2 -homogeenisuustesti:

Odottujen frekvenssien taulukko 3/3

- *Odottujen frekvenssien* E_{ij} frekvenssitaulukossa pätee:

- (i) *Rivisummat* yhtyvät ryhmäkohtaisiin otoskokoihin:

$$\sum_{j=1}^c E_{ij} = n_i, \quad i = 1, 2, \dots, r$$

- (ii) *Sarakesummat* yhtyvät yhdistetyn havaintoaineiston luokkafrekvensseihin:

$$\sum_{i=1}^r E_{ij} = C_j, \quad j = 1, 2, \dots, c$$

- (iii) *Havaintojen kokonaislukumäärä*:

$$\sum_{i=1}^r \sum_{j=1}^c E_{ij} = \sum_{i=1}^r n_i = \sum_{j=1}^c C_j = n$$

χ^2 -homogeenisuustesti: Testisuure – muoto 1

- Määritellään χ^2 -testisuure

$$\chi^2 = \sum_{i=1}^r \sum_{j=1}^c \frac{(O_{ij} - E_{ij})^2}{E_{ij}}$$

jossa

O_{ij} = havaittu frekvenssi solussa (i, j)

E_{ij} = odotettu frekvenssi solussa (i, j)

r = ryhmien lukumäärä

c = luokkien lukumäärä

- Testisuure χ^2 mittaa havaittujen ja odotettujen frekvenssien jakaumien yhteensopivuutta tai etäisyyttä ja siksi sitä kutsutaan usein χ^2 -etäisyydeksi.

Homogeenisuuden testaaminen

χ^2 -homogeenisuustesti:

Testisuure – muoto 2

- χ^2 -testisuure voidaan kirjoittaa myös muotoon

$$\chi^2 = n \sum_{i=1}^r \sum_{j=1}^c \frac{(\hat{p}_{ij} - P_{ij})^2}{P_{ij}}$$

jossa

$$\hat{p}_{ij} = \frac{O_{ij}}{n}$$

$$P_{ij} = \frac{E_{ij}}{n} = \frac{n_i}{n} \times \frac{C_j}{n} = \hat{p}_i \hat{p}_j$$

$$\hat{p}_i = \frac{n_i}{n} \quad \hat{p}_j = \frac{C_j}{n}$$

$$i = 1, 2, \dots, r, \quad j = 1, 2, \dots, c$$

Homogeenisuuden testaaminen

χ^2 -homogeenisuustesti:

Testisuureen asymptoottinen jakauma

- *Jos nollahypoteesi H_0 pätee, testisuure χ^2 noudattaa suurissa otoksissa approksimatiivisesti χ^2 -jakaumaa vapausastein $f = (r - 1)(c - 1)$:*

$$\chi^2 \sim_a \chi^2(f)$$

jossa

$r =$ ryhmien lukumäärä

$c =$ luokkien lukumäärä

χ^2 -homogeenisuustesti: Jakauma-approksimaation hyvyys

- Testisuure χ^2 noudattaa *suurissa otoksissa approksimatiivisesti* χ^2 -jakaumaa, jos nollahypoteesi H_0 pätee:

$$\chi^2 \sim_a \chi^2(f), f = (r-1)(c-1)$$

- Approksimaatio on tavallisesti *riittävän hyvä*, jos *odotetut frekvenssit* E_{ij} ja *keskimääräiset odotetut frekvenssit* C_j/r toteuttavat ehdot

$$E_{ij} > 1, i = 1, 2, \dots, r, j = 1, 2, \dots, c$$

$$C_j / r > 5, j = 1, 2, \dots, c$$

- Ehdot saadaan toteutumaan valitsemalla havainnoille *sopiva luokitus*.

χ^2 -homogeenisuustesti:

Testisuureen normaaliarvo ja testi

- Testisuureen χ^2 normaaliarvo eli odotusarvo nollahypoteesin H_0 pätiessä, on

$$E(\chi^2) = f$$

jossa

$$f = (r - 1)(c - 1)$$

- Normaaliarvoaan *merkitsevästi suuremmat* χ^2 -testisuureen arvot viittaavat siihen, että nollahypoteesi H_0 *ei päde*.
- Normaaliarvoaan *merkitsevästi pienemmät* χ^2 -testisuureen arvot viittaavat siihen, että nollahypoteesi H_0 *pätee liian hyvin*:

Havainnot saattavat olla *väärennettyjä*.

χ^2 -homogeenisuustesti: Kommentteja

- χ^2 -homogeenisuustesti on **jakaumista riippumaton, ei-parametrinen** testi:
  - (i) Testin yleinen hypoteesi *ei kiinnitä havaintojen jakaumaa*.
  - (ii) Testissä *ei testata todennäköisyysjakauman parametreja koskevaa hypoteesia*, vaan oletusta havaintojen jakaumasta.

χ^2 -homogeenisuustesti ja χ^2 -riippumattomuustesti

- χ^2 -homogeenisuustesti ja seuraavassa kappaleessa esitettävä χ^2 -riippumattomuustesti muistuttavat toisiaan.
- Frekvenssitaulukosta *ei voi sellaisenaan nähdä* kummasta testausasetelmasta on kyse.
- χ^2 -homogeenisuustesti ja χ^2 -riippumattomuustesti tehdään teknisesti täsmälleen *samalla tavalla*:
  - *Odotetut frekvenssit määrätään samalla kaavalla.*
  - *Testisuureet lasketaan samalla kaavalla.*
  - *Testisuureet noudattavat nollahypoteesin pätiessä approksimatiivisesti samaa jakaumaa.*
- Testien testausasetelmat ovat kuitenkin *täysin erilaiset*.

Homogeenisuustesti vs riippumattomuustesti 1/2

- *Homogeenisuustestin* testausasetelma:
  - (i) Perusjoukko koostuu r ryhmästä ja testissä tarkastellaan perusjoukon alkioiden *jakautumista luokkiin eri ryhmissä*, kun *luokittelu on tehty kaikissa ryhmissä samaa luokitusta käyttäen*.
  - (ii) Havaintoaineisto muodostuu *toisistaan riippumattomista ryhmäkohtaisista satunnais-otoksista*.
  - (iii) Sekä ryhmäkohtaiset otoskoot n_i että havaintojen kokonaislukumäärä n ovat *kiinteitä eli ei-satunnaisia* (valittuja) lukuja, kun taas *sattuma määrää miten havainnot jakautuvat luokkiin ryhmien sisällä*.

Homogeenisuustesti vs riippumattomuustesti 2/2

- *Riippumattomuustestin* testausasetelma:
  - (i) Testissä tarkastellaan *kahden tekijän A ja B assosiaatiota eli riippuvuutta*, kun havainnot on luokiteltu tekijöiden A ja B suhteen *ristiin*.
  - (ii) Havaintoaineisto muodostuu *yhdestä satunnaisotoksesta*.
  - (iii) Vain havaintojen kokonaislukumäärä *n* on *kiinteä* eli *ei-satunnainen* (valittu) luku, kun taas *sattumamäärää miten havainnot jakautuvat luokkiin tekijöiden A ja B ristiluokituksen suhteen*.

Yhteensopivuuden, homogeenisuuden ja riippumattomuuden testaaminen

---

Jakaumaoletuksien testaaminen

Yhteensopivuuden testaaminen

Homogeenisuuden testaaminen

>> Riippumattomuuden testaaminen

Normaalisuuden testaaminen

Riippumattomuuden testaaminen laatueroasteikollisilla muuttujilla

---

- Tarkastellaan kahden *laatueroasteikollisen muuttujan riippumattomuuden testaamista*.
- Esitettävä testi on **χ^2 -testi riippumattomuudelle**.
- χ^2 -testi riippumattomuudelle sopii myös *järjestys-, välimatka- tai suhdeasteikollisille muuttujille*.
- χ^2 -testi riippumattomuudelle on *jakaumista riippumaton, ei-parametrinen testi*.

χ^2 -riippumattomuustesti: Testausasetelma 1/2

- Tarkastellaan tutkimusasetelmaa, jossa perusjoukon S alkioita kuvataan *kahdella faktorilla* eli tekijällä A ja B .
- Tekijät A ja B saavat olla *laatuero-, järjestys-, välimatka- tai suhdeasteikollisia muuttujia*.
- Poimitaan perusjoukosta S *yksinkertainen satunnaisotos*.
- Tarkastellaan tekijöiden A ja B *vaihtelua* otoksessa.
- Tehdään oletus, että *tekijät A ja B ovat riippumattomia*.
- Haluamme *testata* tehtyä *riippumattomuusoletusta*:
Ovatko havainnot *sopusoinnussa* tehdyn riippumattomuus-oletuksen kanssa?

χ^2 -riippumattomuustesti: Testausasetelma 2/2

- Jos tehty oletus *pätee* ja tekijät *A* ja *B* ovat riippumattomia, tekijöitä *A* ja *B* voidaan tarkastella erillisinä.
- Jos tehty oletus *ei päde* ja tekijät *eivät ole riippumattomia*, tekijät *A* ja *B* ovat **assosioituneita**.
- Riippumattomuusoletuksen testaamiseen tarkoitettuja testejä kutsutaan **riippumattomuustesteiksi**.
- Huomautus:
Monissa tutkimusasetelmissa toivotaan, että riippumattomuus-oletus *tulee testissä hylätyksi*.

χ^2 -riippumattomuustesti: Testin suoritus

- χ^2 -riippumattomuustestissä havaintojen ja tehdyn riippumattomuusoletuksen yhteensopivuutta mitataan seuraavalla tavalla:
  - (1) Valitaan havainnoille sopivat *luokitukset* tekijöiden *A* ja *B* suhteen.
  - (2) Luokitellaan havainnot tekijöiden *A* ja *B* suhteen *ristiin* ja määrätään *havaitut luokkafrekvenssit*.
  - (3) Määrätään tehdyn riippumattomuusoletuksen mukaiset *odotetut luokkafrekvenssit*.
  - (4) *Verrataan* havaittuja ja odotettuja frekvenssejä toisiinsa χ^2 -testisuureella.

χ^2 -riippumattomuustesti: Hypoteesit

- *Yleinen hypoteesi H :*
Perusjoukosta on poimittu *yksinkertainen satunnaisotos* ja havaintoyksiköt voidaan *luokitella ristiin kahden tekijän A ja B suhteen.*
- *Nollahypoteesi H_0 :*
Tekijät A ja B ovat *riippumattomia.*
- *Vaihtoehtoinen hypoteesi H_1 :*
Tekijät A ja B eivät ole *riippumattomia.*

χ^2 -riippumattomuustesti: Havaitut frekvenssit 1/2

- Poimitaan tutkimuksen kohteena olevasta perusjoukosta S yksinkertainen satunnaisotos, jonka koko on n .
- *Luokitellaan* havaintoyksiköt tekijän A suhteen toisensa poissulkeviin luokkiin, joiden lukumäärä on r .
- *Luokitellaan* havaintoyksiköt tekijän B suhteen toisensa poissulkeviin luokkiin, joiden lukumäärä on c .
- *Luokitellaan* havaintoyksiköt tekijöiden A ja B suhteen ristiin toisensa poissulkeviin luokkiin, joiden lukumäärä on $r \times c$.

χ^2 -riippumattomuustesti: Havaitut frekvenssit 2/2

- Määrätään tekijän A luokkaan i kuuluvien havaintojen **havaittu frekvenssi** eli lukumäärä R_i , kun $i = 1, 2, \dots, r$.
- Määrätään tekijän B luokkaan j kuuluvien havaintojen **havaittu frekvenssi** eli lukumäärä C_j , kun $j = 1, 2, \dots, c$.
- Määrätään tekijän A luokkaan i ja tekijän B luokkaan j kuuluvien havaintojen **havaittu frekvenssi** eli *lukumäärä* O_{ij} , kun $i = 1, 2, \dots, r$ ja $j = 1, 2, \dots, c$.

χ^2 -riippumattomuustesti:

Havaittujen frekvenssien taulukko 1/3

- Muodostetaan *havaituista frekvensseistä* O_{ij} $(r \times c)$ -frekvenssitaulukko $[O_{ij}]$:

		B-luokat				
		1	2	...	c	Summa
A-luokat	1	O_{11}	O_{12}	...	O_{1c}	R_1
	2	O_{21}	O_{22}	...	O_{2c}	R_2
	...	...	...	...	...	...
	r	O_{r1}	O_{r2}	...	O_{rc}	R_r
	Summa	C_1	C_2	...	C_c	n

χ^2 -riippumattomuustesti:

Havaittujen frekvenssien taulukko 2/3

- Olkoon $[O_{ij}]$ havaittujen frekvenssien O_{ij} muodostama $(r \times c)$ -frekvenssitaulukko.

r = A-luokkien lukumäärä

c = B-luokkien lukumäärä

O_{ij} = havaittu frekvenssi luokassa, jonka määrää
A-luokka i ja B-luokka j ,

$i = 1, 2, \dots, r, j = 1, 2, \dots, c$

R_i = havaittu frekvenssi A-luokassa i

C_j = havaittu frekvenssi B-luokassa j

n = havaintojen kokonaislukumäärä

- Frekvenssiä O_{ij} kutsutaan tavallisesti *havaituksi solu-*
frekvenssiksi frekvenssitaulukon solussa (i, j) .

χ^2 -riippumattomuustesti:

Havaittujen frekvenssien taulukko 3/3

- *Havaittujen frekvenssien* O_{ij} frekvenssitaulukossa pätee:

- (i) *Rivisummat* yhtyvät havaittuihin frekvensseihin *A*-luokituksessa:

$$\sum_{j=1}^c O_{ij} = R_i, \quad i = 1, 2, \dots, r$$

- (ii) *Sarakesummat* yhtyvät havaittuihin frekvensseihin *B*-luokituksessa:

$$\sum_{i=1}^r O_{ij} = C_j, \quad j = 1, 2, \dots, c$$

- (iii) *Havaintojen kokonaismäärä*:

$$\sum_{i=1}^r \sum_{j=1}^c O_{ij} = \sum_{i=1}^r R_i = \sum_{j=1}^c C_j = n$$

χ^2 -riippumattomuustesti: Nollahypoteesin tulkinta

- *Jos nollahypoteesi H_0 pätee, havaintojen jakautuminen A-luokkiin ei saa riippua siitä, mihin B-luokkaan havainnot kuuluvat.*

Jos nollahypoteesi H_0 pätee, todennäköisyys, että havainto kuuluu A-luokkaan $i = 1, 2, \dots, r$ ei saa riippua siitä, mihin B-luokkaan $j = 1, 2, \dots, c$ se kuuluu.

- *Jos nollahypoteesi H_0 pätee, havaintojen jakautuminen B-luokkiin ei saa riippua siitä, mihin A-luokkaan havainnot kuuluvat.*

Jos nollahypoteesi H_0 pätee, todennäköisyys, että havainto kuuluu B-luokkaan $j = 1, 2, \dots, c$ ei saa riippua siitä, mihin A-luokkaan $i = 1, 2, \dots, r$ se kuuluu.

χ^2 -riippumattomuustesti: Odotetut frekvenssit 1/5

- Olkoon x on tarkastelun kohteena olevan perusjoukon S alkio.
- Määritellään seuraavat todennäköisyydet:

$$p_{ij} = \Pr(x \text{ kuuluu } A\text{-luokkaan } i \text{ ja } B\text{-luokkaan } j)$$

$$p_i = \Pr(x \text{ kuuluu } A\text{-luokkaan } i)$$

$$p_j = \Pr(x \text{ kuuluu } B\text{-luokkaan } j)$$

χ^2 -riippumattomuustesti: Odotetut frekvenssit 2/5

- Jos nollahypoteesi H_0 pätee, tapahtumat

$$\{x \in S \mid x \text{ kuuluu } A\text{-luokkaa } i\}$$

$$\{x \in S \mid x \text{ kuuluu } B\text{-luokkaa } j\}$$

ovat riippumattomia kaikille $i = 1, 2, \dots, r, j = 1, 2, \dots, c$.

- Siten nollahypoteesi H_0 tekijöiden A ja B riippumattomuudesta voidaan ilmaista muodossa

$$H_0 : p_{ij} = p_i p_j, i = 1, 2, \dots, r, j = 1, 2, \dots, c$$

χ^2 -riippumattomuustesti: Odotetut frekvenssit 3/5

- Todennäköisyydet p_{ij} , p_i , p_j voidaan estimoida havaituista frekvensseistä O_{ij} kaavoilla

$$\hat{p}_{ij} = \frac{O_{ij}}{n} \quad \hat{p}_i = \frac{R_i}{n} \quad \hat{p}_j = \frac{C_j}{n}$$

- *Jos nollahypoteesi H_0 pätee, solutodennäköisyydet p_{ij} voidaan estimoida kaavoilla*

$$P_{ij} = \frac{R_i}{n} \times \frac{C_j}{n} = \hat{p}_i \hat{p}_j, \quad i = 1, 2, \dots, r, \quad j = 1, 2, \dots, c$$

Riippumattomuuden testaaminen

χ^2 -riippumattomuustesti: Odotetut frekvenssit 4/5

- Määrätään *nollahypoteesin* H_0 *pätiessä* **odotetut solu-**
frekvenssit E_{ij} yhtälöillä

$$E_{ij} = nP_{ij} = \frac{R_i C_j}{n}, i = 1, 2, \dots, r, j = 1, 2, \dots, c$$

χ^2 -riippumattomuustesti: Odotetut frekvenssit 5/5

- Odotettujen solufrekvenssien määritelmästä seuraa, että *odotetut suhteelliset frekvenssit* E_{ij}/R_i jakautuvat jokaisessa *A-luokassa* i samalla tavalla *B-luokkiin* $j = 1, 2, \dots, c$:

$$\frac{E_{ij}}{R_i} = \frac{C_j}{n}, \quad j = 1, 2, \dots, c, \quad i = 1, 2, \dots, r$$

- Odotettujen solufrekvenssien määritelmästä seuraa, että *odotetut suhteelliset frekvenssit* E_{ij}/C_j jakautuvat jokaisessa *B-luokassa* j samalla tavalla *A-luokkiin* $i = 1, 2, \dots, r$:

$$\frac{E_{ij}}{C_j} = \frac{R_i}{n}, \quad i = 1, 2, \dots, r, \quad j = 1, 2, \dots, c$$

χ^2 -riippumattomuustesti:

Odottettujen frekvenssien taulukko 1/3

- Muodostetaan *odotetuista frekvensseistä* E_{ij}
 $(r \times c)$ -frekvenssitaulukko $[E_{ij}]$:

B-luokat

		1	2	...	c	Summa
A-luokat	1	E_{11}	E_{12}	...	E_{1c}	R_1
	2	E_{21}	E_{22}	...	E_{2c}	R_2
	...	...	...	...	...	...
	r	E_{r1}	E_{r2}	...	E_{rc}	R_r
	Summa	C_1	C_2	...	C_c	n

χ^2 -riippumattomuustesti:

Odotettujen frekvenssien taulukko 2/3

- Olkoon $[E_{ij}]$ odotettujen frekvenssien E_{ij} muodostama $(r \times c)$ -frekvenssitaulukko.

r = A -luokkien lukumäärä

c = B -luokkien lukumäärä

E_{ij} = odotettu frekvenssi luokassa, jonka määrää
 A -luokka i ja B -luokka j ,

$i = 1, 2, \dots, r, j = 1, 2, \dots, c$

R_i = havaittu frekvenssi A -luokassa i

C_j = havaittu frekvenssi B -luokassa j

n = havaintojen kokonaislukumäärä

- Frekvenssiä E_{ij} kutsutaan tavallisesti *odotetuksi solu-*
frekvenssiksi frekvenssitaulukon solussa (i, j) .

χ^2 -riippumattomuustesti:

Odottettujen frekvenssien taulukko 3/3

- *Odottettujen frekvenssien* E_{ij} frekvenssitaulukossa pätee:

- (i) *Rivisummat* yhtyvät havaittuihin frekvensseihin *A*-luokituksessa:

$$\sum_{j=1}^c E_{ij} = R_i, \quad i = 1, 2, \dots, r$$

- (ii) *Sarakesummat* yhtyvät havaittuihin frekvensseihin *B*-luokituksessa:

$$\sum_{i=1}^r E_{ij} = C_j, \quad j = 1, 2, \dots, c$$

- (iii) *Havaintojen kokonaismäärä*:

$$\sum_{i=1}^r \sum_{j=1}^c E_{ij} = \sum_{i=1}^r R_i = \sum_{j=1}^c C_j = n$$

χ^2 -riippumattomuustesti: Testisuure – muoto 1

- Määritellään χ^2 -testisuure

$$\chi^2 = \sum_{i=1}^r \sum_{j=1}^c \frac{(O_{ij} - E_{ij})^2}{E_{ij}}$$

jossa

O_{ij} = havaittu frekvenssi solussa (i, j)

E_{ij} = odotettu frekvenssi solussa (i, j)

r = A-luokkien lukumäärä

c = B-luokkien lukumäärä

- Testisuure χ^2 mittaa havaittujen ja odotettujen frekvenssien jakaumien yhteensopivuutta tai etäisyyttä ja siksi sitä kutsutaan usein χ^2 -etäisyydeksi.

Riippumattomuuden testaaminen

χ^2 -riippumattomuustesti:

Testisuure – muoto 2

- χ^2 -testisuure voidaan kirjoittaa myös muotoon

$$\chi^2 = n \sum_{i=1}^r \sum_{j=1}^c \frac{(\hat{p}_{ij} - P_{ij})^2}{P_{ij}}$$

jossa

$$\hat{p}_{ij} = \frac{O_{ij}}{n}$$

$$P_{ij} = \frac{E_{ij}}{n} = \frac{R_i}{n} \times \frac{C_j}{n} = \hat{p}_i \hat{p}_j$$

$$\hat{p}_i = \frac{R_i}{n} \quad \hat{p}_j = \frac{C_j}{n}$$

$$i = 1, 2, \dots, r, \quad j = 1, 2, \dots, c$$

Riippumattomuuden testaaminen

χ^2 -riippumattomuustesti:

Testisuureen asymptoottinen jakauma

- *Jos nollahypoteesi H_0 pätee, testisuure χ^2 noudattaa suurissa otoksissa approksimatiivisesti χ^2 -jakaumaa vapausastein $f = (r - 1)(c - 1)$:*

$$\chi^2 \sim_a \chi^2(f)$$

jossa

r = A-luokkien lukumäärä

c = B-luokkien lukumäärä

χ^2 -riippumattomuustesti: Jakauma-approksimaation hyvyys

- Testisuure χ^2 noudattaa *suurissa otoksissa approksimatiivisesti* χ^2 -jakaumaa, jos nollahypoteesi H_0 pätee:

$$\chi^2 \sim_a \chi^2(f), f = (r-1)(c-1)$$

- Approksimaatio on tavallisesti *riittävän hyvä*, jos *odotetut frekvenssit* E_{ij} ja *keskimääräiset odotetut frekvenssit* R_j/c ja C_j/r toteuttavat ehdot

$$E_{ij} > 1, i = 1, 2, \dots, r, j = 1, 2, \dots, c$$

$$R_i/c > 5, i = 1, 2, \dots, r \quad C_j/r > 5, j = 1, 2, \dots, c$$

- Ehdot saadaan toteutumaan valitsemalla havainnoille *sopiva luokitus*.

χ^2 -riippumattomuustesti:

Testisuureen normaaliarvo ja testi

- Testisuureen χ^2 normaaliarvo eli odotusarvo nollahypoteesin H_0 pätiessä on

$$E(\chi^2) = f$$

jossa

$$f = (r - 1)(c - 1)$$

- Normaaliarvoaan *merkitsevästi suuremmat* χ^2 -testisuureen arvot viittaavat siihen, että nollahypoteesi H_0 *ei päde*.
- Normaaliarvoaan *merkitsevästi pienemmät* χ^2 -testisuureen arvot viittaavat siihen, että nollahypoteesi H_0 *pätee liian hyvin*:

Havainnot saattavat olla *väärennettyjä*.

χ^2 -riippumattomuustesti: Kommentteja

- χ^2 -riippumattomuustesti on **jakaumista riippumaton, ei-parametrinen** testi:
  - (i) Testin yleinen hypoteesi *ei kiinnitä havaintojen jakaumaa*.
  - (ii) Testissä *ei testata todennäköisyysjakauman parametreja koskevaa hypoteesia*, vaan oletusta havaintojen jakaumasta.

χ^2 -riippumattomuustesti ja χ^2 -homogeenisuustesti

- χ^2 -riippumattomuustesti ja edellisessä kappaleessa esitetty χ^2 -homogeenisuustesti muistuttavat toisiaan.
- Frekvenssitaulukosta *ei voi sellaisenaan nähdä* kummasta testausasetelmasta on kyse.
- χ^2 -riippumattomuustesti ja χ^2 -homogeenisuustesti tehdään teknisesti täsmälleen *samalla tavalla*:
  - *Odotetut frekvenssit määrätään samalla kaavalla.*
  - *Testisuureet lasketaan samalla kaavalla.*
  - *Testisuureet noudattavat nollahypoteesin pätiessä approksimatiivisesti samaa jakaumaa.*
- Testien testausasetelmat ovat kuitenkin *täysin erilaiset*.

Riippumattomuustesti vs homogeenisuustesti 1/2

- *Riippumattomuustestin* testausasetelma:
  - (i) Testissä tarkastellaan *kahden tekijän A ja B assosiaatiota eli riippuvuutta*, kun havainnot on luokiteltu tekijöiden A ja B suhteen *ristiin*.
  - (ii) Havaintoaineisto muodostuu *yhdestä satunnaisotoksesta*.
  - (iii) Vain havaintojen kokonaislukumäärä n on *kiinteä eli ei-satunnainen* (valittu) luku, kun taas *sattumamäärää miten havainnot jakautuvat luokkiin tekijöiden A ja B ristiluokituksen suhteen*.

Riippumattomuustesti vs homogeenisuustesti 2/2

- *Homogeenisuustestin* testausasetelma:
  - (i) Perusjoukko koostuu r ryhmästä ja testissä tarkastellaan perusjoukon alkioiden *jakautumista luokkiin eri ryhmissä*, kun *luokittelu on tehty kaikissa ryhmissä samaa luokitusta käyttäen*.
  - (ii) Havaintoaineisto muodostuu *toisistaan riippumattomista ryhmäkohtaisista satunnais-otoksista*.
  - (iii) Sekä ryhmäkohtaiset otoskoot n_i että havaintojen kokonaislukumäärä n ovat *kiinteitä eli ei-satunnaisia* (valittuja) lukuja, kun taas *sattuma määrää miten havainnot jakautuvat luokkiin ryhmien sisällä*.

Yhteensopivuuden, homogeenisuuden ja riippumattomuuden testaaminen

---

Jakaumaoletuksien testaaminen

Yhteensopivuuden testaaminen

Homogeenisuuden testaaminen

Riippumattomuuden testaaminen

>> Normaalisuuden testaaminen

Normaalisuusoletuksen tutkiminen

- *Normaalijakaumalla on keskeinen asema tilastotieteessä.*
- Esimerkiksi tavanomaisen *t-testin yleisessä hypoteesissa oletetaan, että havainnot noudattavat normaalijakaumaa.*
- Siksi tilastotieteessä on kehitetty useita erilaisia menetelmiä *havaintojen normaalisuuden tutkimiseen.*
- Normaalisuutta voidaan testata edellä esitetyllä **χ^2 -testillä**, joka on *yleinen yhteensopivuustesti.*
- Seuraavassa tarkastellaan kahta erityisesti normaalisuuden tutkimiseen tarkoitettua menetelmää:
  - **Bowmanin ja Shentonin testi**
  - **Rankit Plot -kuvi**o sekä **Wilkin ja Shapiron testi**

Bowmanin ja Shentonin testi: Testausasetelma

- Olkoot γ_1 ja γ_2 tavanomaiset keskusmomentteihin perustuvat tunnusluvut todennäköisyysjakaumien *vinoudelle ja huipukkuudelle*.

- *Normaalijakaumalle*

$$\gamma_1 = \gamma_2 = 0$$

- *Bowmanin ja Shentonin testissä* havaintojen normaalisuuden testaaminen perustuu testisuureeseen, joka on *vastaavien otossuureiden funktio*.
- Testisuure saa *suuria arvoja*, jos havaintojen vinous ja/tai huipukkuus *poikkeavat* paljon normaalijakautuneen satunnaismuuttujan vinoudesta ja/tai huipukkuudesta.

Bowmanin ja Shentonin testi: Satunnaismuuttujan momentit

- Satunnaismuuttujan X **k . origomomentti** on

$$\alpha_k = E(X^k), k = 1, 2, 3, \dots, K$$

- Satunnaismuuttujan X **k . keskusmomentti** on

$$\mu_k = E[(X - \alpha_1)^k], k = 1, 2, 3, \dots, K$$

- Erityisesti

$$\alpha_1 = E(X) = \mu_X$$

on satunnaismuuttujan X *odotusarvo* ja

$$\mu_2 = E[(X - \mu_X)^2] = \sigma_X^2$$

on satunnaismuuttujan X *variانسsi*.

Bowmanin ja Shentonin testi: Satunnaismuuttujan vinous ja huipukkuus

---

- Tunnuslukua

$$\gamma_1 = \frac{\mu_3}{\mu_2^{3/2}}$$

käytetään *todennäköisyysjakauman vinouden mittana*.

- Tunnuslukua

$$\gamma_2 = \frac{\mu_4}{\mu_2^2} - 3$$

käytetään *todennäköisyysjakauman huipukkuuden mittana*.

- *Normaalijakaumalle*

$$\gamma_1 = \gamma_2 = 0$$

Bowmanin ja Shentonin testi: Havaintojen momentit 1/2

- Olkoot $X_1, X_2, \dots, X_n$ välimatka- tai suhdeasteikollisen satunnaismuuttujan X havaittuja arvoja.
- Havaintojen $X_1, X_2, \dots, X_n$ **k . origomomentti** on

$$a_k = \frac{1}{n} \sum_{i=1}^n X_i^k, \quad k = 1, 2, \dots, K$$

- Havaintojen $X_1, X_2, \dots, X_n$ **k . keskusmomentti** on

$$m_k = \frac{1}{n} \sum_{i=1}^n (X_i - a_1)^k, \quad k = 1, 2, \dots, K$$

Bowmanin ja Shentonin testi: Havaintojen momentit 2/2

- Erityisesti

$$a_1 = \bar{X}$$

on havaintojen $X_1, X_2, \dots, X_n$ *aritmeettinen keskiarvo* ja

$$m_2 = \frac{1}{n} \sum_{i=1}^n (X_i - \bar{X})^2 = \hat{\sigma}_X^2$$

on havaintojen $X_1, X_2, \dots, X_n$ *otosvarianssi*.

Bowmanin ja Shentonin testi: Havaintojen vinous ja huipukkuus

---

- Tunnuslukua

$$c_1 = \frac{m_3}{m_2^{3/2}}$$

käytetään *havaintoarvojen jakauman* **vinouden** *mittana*.

- Tunnusluku

$$c_2 = \frac{m_4}{m_2^2} - 3$$

käytetään *havaintoarvojen jakauman* **huipukkuuden** *mittana*.

Bowmanin ja Shentonin testi: Hypoteesit

- *Yleinen hypoteesi* H :
Havainnot $X_1, X_2, \dots, X_n$ on poimittu yksinkertaisella satunnaisotannalla perusjoukosta S .
- *Nollahypoteesi* H_0 :
Havainnot $X_1, X_2, \dots, X_n$ noudattavat normaalijakaumaa.
- *Vaihtoehtoinen hypoteesi* H_1 :
Havainnot $X_1, X_2, \dots, X_n$ eivät noudata normaalijakaumaa.

Bowmanin ja Shentonin testi: Testisuure ja sen jakauma

- Määritellään χ^2 -testisuure

$$\chi^2 = \frac{n}{6}c_1^2 + \frac{n}{24}c_2^2$$

- *Jos nollahypoteesi H_0 pätee, testisuure χ^2 noudattaa suurissa otoksissa approksimatiivisesti χ^2 -jakaumaa 2:lla vapausasteella:*

$$\chi^2 \sim \chi^2(2)$$

Bowmanin ja Shentonin testi: Testisuure ja sen jakauma

- Testisuureen χ^2 normaaliarvo eli odotusarvo nollahypoteesin H_0 pätiessä on
$$E(\chi^2) = 2$$
- Normaaliarvoaan *merkitsevästi suuremmat* χ^2 -testisuureen arvot viittaavat siihen, että nollahypoteesi H_0 *ei päde*.
- Normaaliarvoaan *merkitsevästi pienemmät* χ^2 -testisuureen arvot viittaavat siihen, että nollahypoteesi H_0 *pätee liian hyvin*:
Havainnot saattavat olla *väärennettyjä*.

Normaalisuusoletuksen tutkiminen graafisesti

- Tietokonegrafiikka mahdollistaa havaintoaineiston normaalisuuden tutkimisen *graafisin keinoin*.
- Normaalisuuden tutkimiseen tarkoitettut graafiset menetelmät perustuvat kuvioihin, joiden ideana on se, että *normaalijakautuneet havainnot asettuvat (satunnaisvaihtelua lukuun ottamatta) suoralle viivalle ja havaintojen epänormaalisuus tulee kuviossa esille poikkeamina tästä suorasta*.
- Tällainen kuvio voidaan muodostaa usealla eri periaatteella; tässä tarkastellaan ns. *Rankit Plot* -kuviota.

Rankit Plot -kuvio:

Kuvion idea 1/2

- Olkoot

$$Z_1, Z_2, \dots, Z_n$$

havainnot $X_1, X_2, \dots, X_n$ *suuruusjärjestyksessä* pienimmästä suurimpaan.

- Olkoon $E(Y_i)$ i . havainnon Y_i *odotusarvo*, jossa Y_i on suuruusjärjestyksessä i . havainto standardoidusta normaalijakaumasta $N(0,1)$ poimitusta satunnaisotoksesta, $i = 1, 2, \dots, n$.

- Piirretään *pistediagrammi*

$$(E(Y_i), Z_i), i = 1, 2, \dots, n$$

Rankit Plot -kuvio:

Kuvion idea 2/2

- Jos havainnot $X_1, X_2, \dots, X_n$ ovat *normaalijakautuneen satunnaismuuttujan X havaittuja arvoja, pisteet*

$$(E(Y_i), Z_i), i = 1, 2, \dots, n$$

asettuvat (satunnaisvaihtelua lukuun ottamatta) suoralle viivalle.

- *Poikkeamat* suorasta viittaavat epänormaalisuuteen.
- Kuvioista voidaan tunnistaa:
  - Havaintoarvojen jakauman *vinous*
  - Havaintoarvojen jakauman *huipukkuus*
  - *Poikkeavat havainnot (engl. outliers)*

Wilkin ja Shapiroon testi: Testin idea

- **Wilkin ja Shapiroon testisuure** on *Rankit Plot -kuvion pisteistä*

$$(E(Y_i), Z_i), i = 1, 2, \dots, n$$

lasketun *otoskorrelaatiokertoimen neliö*.

- *Pienet* testisuureen arvot viittaavat siihen, että *normaalisuusoletus ei päde*.
- *Suuret* testisuureen arvot ovat sopusoinnussa *normaalisuusoletuksen kanssa*.
- Testisuureen jakauma on *epästandardi*, mutta monet tilasto-ohjelmistot osaavat laskea Wilkin ja Shapiroon testisuureen arvoa vastaavia *p-arvoja*.

Normaalisuuden testaaminen

Wilkin ja Shapiron testi: Esimerkki 1/5

- Kappaleessa

Yhteensopivuuden testaaminen

tarkasteltiin seuraavaa esimerkkiä:

- (i) Kone tekee *ruuveja*, joiden *tavoitepituus* on 10 cm.
- (ii) Ruuvien *pituus vaihtelee satunnaisesti* jonkin verran.
- (iii) Ruuvien pituuksien oletetaan kuitenkin noudattavan *normaalijakaumaa*.

Normaalisuuden testaaminen

Wilkin ja Shapiron testi:

Esimerkki 2/5

- Koneen valmistamien ruuvien joukosta poimittiin *yksinkertainen satunnaisotos*, jonka *koko* $n = 30$ ja otokseen poimittujen ruuvien pituudet mitattiin.
- Ruuvien pituuksien *aritmeettinen keskiarvo* otoksessa oli
$$\bar{X} = 10.09 \text{ cm}$$
ja *otoskeskihajonta* oli
$$s = 0.1038 \text{ cm}$$
- Taulukko oikealla esittää pituuksien *luokiteltua frekvenssi-jakaumaa*.

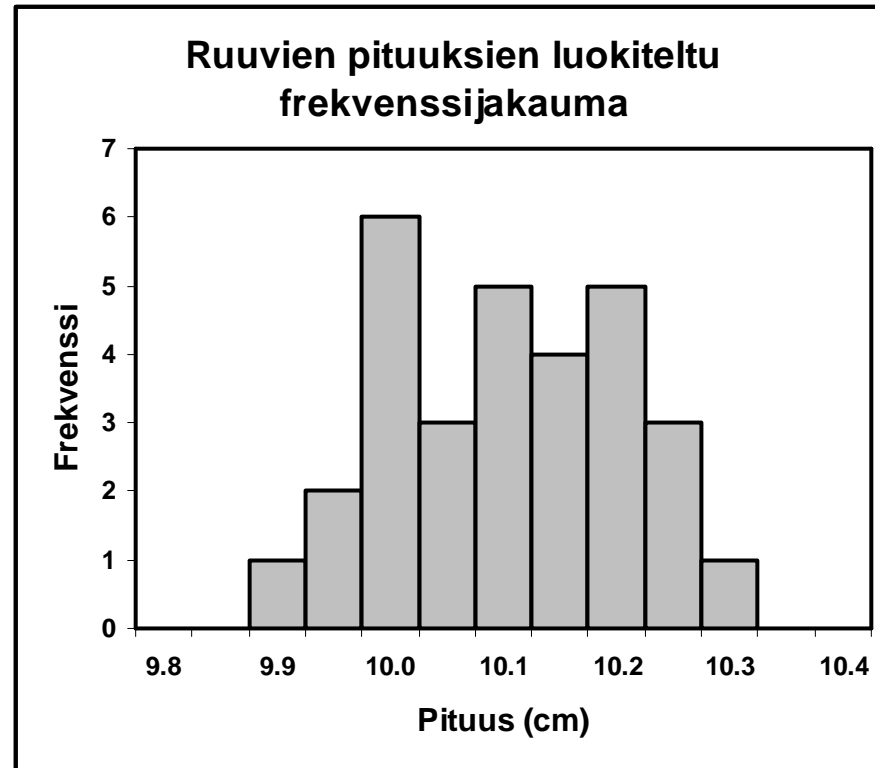
Luokkavälit	Luokkafrekvenssit
(9.85,9.90]	1
(9.90,9.95]	2
(9.95,10.00]	6
(10.00,10.05]	3
(10.05,10.10]	5
(10.10,10.15]	4
(10.15,10.20]	5
(10.20,10.25]	3
(10.25,10.30]	1

Normaalisuuden testaaminen

Wilkin ja Shapiron testi:

Esimerkki 3/5

- Kuva oikealla esittää otokseen poimittujen ruuvien pituuksien luokiteltua frekvenssijakaumaa vastaavaa *histogrammia*.
- Kappaleessa **Yhteensopivuuden testaaminen** todettiin, että *havainnot ovat sopusoinnussa normaalisuusoletuksen kanssa yleisen χ^2 -yhteensopivuustestin perusteella*.
- Tarkastellaan normaalisuusoletusta vielä *Shapiron ja Wilkin testin* valossa.

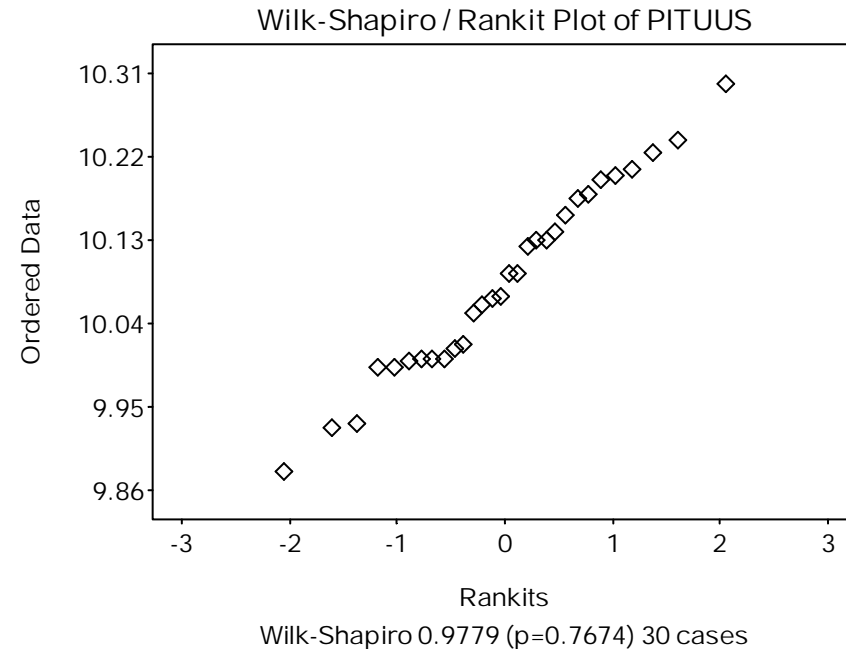
Normaalisuuden testaaminen

Wilkin ja Shapiroon testi:

Esimerkki 4/5

- Oikealla on otokseen poimittujen ruuvien pituuksista piirretty *Rankit Plot* -kuvio.
- Havaintoja vastaavien pisteiden poikkeamat suorasta viivasta ovat niin vähäisiä, että *normaalisuusoletusta ei ole mitään syytä asettaa kyseenalaiseksi Rankit Plot -kuvion perusteella.*

Normaalisuuden testaaminen

Wilkin ja Shapiroon testi:

Esimerkki 5/5

- Rankit Plot -kuvioon liittyvä *Wilkin ja Shapiroon testisuureen arvo* on esimerkkiaineiston tapauksessa

0.9779

ja testisuureen arvoa vastaava *p-arvo* on

0.7674

- Siten *normaalisuusoletusta ei ole syytä asettaa kyseenalaiseksi myöskään Wilkin ja Shapiroon testin perusteella.*

